

ה"חולה לפנינו" (קרובים נעשו רחוקים)

תגובה למאמרו של ד"ר יעקב לוי

פרופ' ד. מאיר

כרופא וכאיש המכיר משנים מקרוב את הדיונים ההלכתיים והפסיקה בקשר לנתוחי מתים, תמהני על המסקנות הנובעות ממאמרו של ד"ר יעקב לוי. רופא זה במאמרו מנתח מנקודה רפואית את המושג "החולה לפנינו", לאור ההתפתחויות המודרניות במקצוע. משתמע ממאמרו, שכמעט לא קיימת אפשרות ברפואה של היום, למלא את דרישות התנאי של "חולה לפנינו", אשר הונח ע"י הפוסק רב יחזקאל לנדאו, ה"נודע ביהודה", לפני קרוב ל-200 שנה, כבסיס להיתר הנתוח לאחר המות.

אין ברצוני להכנס לעובי הויכוח ההלכתי — מה זה בעצם "חולה לפנינו", אבל ידוע שקמו בין הפוסקים, מאז הגדרתו של ה"נודע ביהודה", כאלה אשר לאורך שינויי הזמן וההתפתחויות ברפואה, המרחיבים את חלות המושג של "חולה לפנינו", גם מנקודת הזמן וגם מנקודת המקום (רחוקים נעשו קרובים). על יסוד זה הם מוכנים להורות לנתח יותר מקרים מאשר היה, כנראה, אפשרי לפי המציאות הרפואית, אשר עמדה בפני ה"נודע ביהודה". מאידך, ישנם אחרים, אשר בפסיקתם מתבססים על המושג "חולה לפנינו" רק במובנו המדויק של ה"נודע ביהודה". יש, כנראה, בענין הזה על מי לסמוך בפסיקה היום — גם לקולא וגם לחומרא.

ויכוח זה על חלות המושג "חולה לפנינו" צריך בעיקרו להיות בין פוסקים. לרופאים אין אלא לספק להם את המידע הרפואי הדרוש בכדי שהם, כבעלי ההוראה, יוכלו להכיר לעומקן את הבעיות הרפואיות ואת המציאות הרפואית אשר עליהן הם דנים ופוסקים. זו, כנראה, מטרת המאמר של ד"ר לוי ועליה אני בא להעיר.

דומני, שמושגיו של ד"ר לוי והבנתו של "חולה לפנינו", אשר עליהם הוא מבסס את גישתו הפסקנית, שכמעט ואין הצדקה בכלל מנקודה רפואית והלכתית לבצוע נתוח לאחר המוות, הם לדעתי דעת יחיד.

אני — והרבה רופאים אחרים, אשר ההלכה קובעת עבורם בנדון — איננו יכולים להסכים לגישתו. אין ספק, שעם כל הטכניקה הרחבה, כולל מחשבים אשר עוזרים להפצת מידע, לא הגענו ולא נגיע לתקופה די ארוכה, אם בהלל, למצב שיש להפיק תועלת מנתוחים לאחר המוות בכל או ברוב המקרים. למרות זאת, בין המציאות, אשר מתאר אותה ד"ר לוי, לבין זו אשר אנו כרופאים מתמודדים אתה יוט יום, קיים פער עצום.

ישנן מהלכות ממאירות מסויימות די שכיחות, אשר הערכת היעילות של הטפול החדש בהן תלויה בעיקר במימצאים, שניתן להפיק רק מבדיקות שלאחר המוות. כל המקצוע של Chemotherapy — טפול ע"י חומרים "רעליים" בסרטנים שונים, לשם הערכת יעילותם והסכון בשימושם — מבוסס, בין היתר, על בדיקות הרקמות של החולה שקבל טפול זה. הטפול בסובלי מחלות שכיחות אלה,

כגון לאוקמיה, משתנה כמעט חודש חודש ע"י תוספות של תרופות חדשות, אשר את השפעתן יש לבדוק רק בנתוחים לאחר המוות, באנשים שקבלו טפול בחומרים אלה, או בחומרים דומים בהרכבם הכימי.

ד"ר לוי צודק, שאין הקהילה הרפואית בלוס-אנג'לס ניוונה, באופן ישיר, מהידע בירושלים. אבל, אין ספק שהיכולת להגיש טפול מודרני לחולים בירושלים תלויה בהרבה באפשרות לבדוק גופות חולים דומים ("חולה לפנינו"), אשר בטפולם נכשלו רופאי ירושלים.

ד"ר לוי רשאי לנקוט בעמדה רפואית שלו ובהשלכותיה ההלכתיות. אבל, תמהני איך הוא מוצא לה סימוכין בדברי ה"החזון איש" זצ"ל, אשר כוונתם היא הפוכה.

ד"ר לוי כותב:

"קרוב לרעיונו של ה"גודע ביהודה" מוצאים אנו גם ב"חזון איש" בסגנון אחר. אין החולה המסוכן עומד במוקד. אפילו אם אין חולה לפנינו, אבל המחלה המסוכנת היא מצויה לפנינו — ז. א. עכשיו ופה במקום — הרי זה נקרא פיקוח נפש. במקרה של מגפה ("חולי מהלכת"), אפילו אם אין עדיין אף חולה מסוכן, דנים אנו כבפיקוח נפש, כי כל אנשי העיר הם בצרה ובסכנה ("הו"ל כאויבים, שצרו בעיר סמוך לספר"). לעומת זאת, לא חשבינן ליה פקוח נפש בשכיח בזמן מן הזמנים. רואים אנו בעליל, שעמדתו של ה"חזון איש" שוה עקרונית לזו של ה"גודע ביהודה", שגם הוא דיבר על סכנת נפשות לפנינו. החולה לפנינו הוא בעיניו רק דוגמא". (סוף ציטטה).

דברי ה"חזון איש" הובנו תמיד להיפך. הם נראו כהרחבת המושג "לפנינו", שכאילו מחלה שכיחה מהלכת לפנינו, והיא זהה עם "חולה לפנינו", מכיון שעלולים כל יתר בני העיר לחלות בה. כראיה לפירושם של דברי ה"חזון איש" ז"ל, הנני מביא את דברי הרב יצחק אריאלי, אשר במאמר "בעיית נתוחי מתים" (נועם, כרך ו), גם הוא מביא את דברי ה"חזון איש":

"והנה אעפ"י שהגו"ב והחת"ס לא התירו גיוול אלא כשהחולה לפנינו, מ"מ הרי מסיק הגו"ב, שלא הותר במקום שאינו רק חששא קלה דשמא יודמן, דאל"כ יותרו כל מלאכות הרפואה בשבת כו', וכה"ג כ' בתוס' (פסחים מו: ד"ה רבה) וא"ת אי אמרינן הואיל א"כ בטלת כל מלאכות שבת הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה, וי"ל כיון דלא שכיח כלל לא אמרינן הואיל ע"כ. א"כ דוקא בחששא רחוקה ולא שכיח כלל, אבל במחלות המצויות שבדאי נמצא חולה כזה במקום אחר אע"פ שאינו לפנינו, וכיום שרחוקים נעשו קרובים ובודאי יודמן היום או מחר גם לפנינו, גם הגו"ב והחת"ס מודים, דהוי כמו שהחולה לפנינו עכשיו (ואחרי שידוע שכמה גפשות ניצלו ע"י הנתוחים שלאחר המוות, עלינו להחמיר בפ"ג ולהקל באיסור גיוול, ודוקא ברופאים יראים

ונאמנים בהחלט), וכ"כ החזו"א (אהלות סי' כב) ע"ד הגו"ב והחת"ס, שאין הדבר תלוי באיתא קמן אלא באם המחלה מצויה, אף שאין בשעה זו חולה קמן, כיון שהמחלה מהלכת וה"ל כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר וכמ"ש בגמ' (ערובין מה ותענית כא), משא"כ בדבר שעתיד לבא בזמן מן הזמנים לא מקרי פ"ג, וכמו שאין עושין כלי זיין בשעת שלום, דא"כ בטלות כל המצוות עכ"ל.

הרב אריאלי עוסק בבעיות רפואיות הלכתיות שנים רבות, וחושבני שאפשר לסמוך עליו שהוא הבין את דברי ה"חזון איש" וצ"ל, ומביא אותם, איפוא, לראיה לדבריו של ה"נודע ביהודה", שרק בחששא רחוקה ובמחלה לא שכיחה אומר ה"נודע ביהודה", שאסור, אבל "במחלות המצויות, שבודאי נמצא חולה כזה במקום אחר אע"פ שאינו לפנינו" — מתיר ה"נודע ביהודה" והולך בעקבותיו גם ה"חזון איש".

מי כד"ר לוי, רופא ילדים ותיק, יודע את מחלת הלאוקמיה, הפוגעת בצורתה החריפה בעיקר בילדים. אין יום בירושלים שלא נמצאים בטפולם של הרופאים האונקולוגים, לכל הפחות, חמישה-ששה ילדים, אשר מקבלים טפול כימותרפי למחלה זו. מחלה זו, וסרטנים אחרים אשר ניתנים לטפול, הם באמת אויבים האורבים לנו מאחרי דלתותינו.

אם ברצון ד"ר לוי להבין את דברי ה"חזון איש" כמתכוון רק לאפידמיה המונית צריך הוא לזכור שפוסק זה חי בזמננו ולא בימי הביניים, ועל ערנותו וידיעותיו הרחבות על הנעשה בעולם מסביבו אין לערער.

אין ברצוני להגיב בכלל על עוד נקודה קטנה, אשר מביא אותה ד"ר לוי בשם הרא"ה קוק וצ"ל, שיש להסתפק בנתוחי ערלים בלבד. אבל מחובתי להעיר, שקשה כיום לקבל את דבריו כפשוטם, מחמת איבה שמפניה חששו גדולי ישראל בכל הדורות, ודומני שלאחר קום המדינה היה הראי"ה קוק וצ"ל מתייחס לענין בגישה אחרת.

החולה לפנינו

(דברי הסבר)

ד"ר יעקב לוי

במאמרי זה ברצוני להשיב על השגותיו של פרופ' מאיר ולהעמיד את הדברים על בירורם.

בהרצאתי על ה"חולה לפנינו" התכוונתי להוכיח, כי אין ביכולתן של העובדות הרפואיות והתקדמות אמצעי התקשורת לבסס הצעת רופאים לרבנים לשנות את ההלכה של החולה "שלפנינו", המתירה גיתוח מת לפי פסקו של ה"נודע ביהודה". לפי הצעה זו, יש להניח הנחה פיקטיבית "כאילו" החולה לפנינו, בהסתמך על צלילי הסיסמא "רחוקים געשו קרובים".

לא היה בדעתי להתעסק בהרצאתי בשיקולי ההלכה, וגם עכשיו אין בדעתי להכנס לויכוח הלכתי. הבאתי את תשובות הפוסקים כרקע לבירור המציאות הרפואית והטכניקה של התקשורת החדשה. בהקשר זה הבאתי גם את דברי ה"חזון איש" וצ"ל. ידעתי שבספרות מצויה הדיעה, כאילו התשובה היא מדברת על מחלה "מצויה" — במובן של מחלה שכיחה — למשל דלקת הריאות או שחפת, המאפשרת לדבריהם להתיר בימינו לנתח מתים. אבל אינני מבין איך יכולים לטעון עלי, שאני הפכתי את כוונתו של החזון"א, באמרי שדבריו מתיחסים למגפה.

ובכן, ניתי ספר ונחזי. נקרא את דברי החזון"א וצ"ל, ואיך אני הסברתי בהרצאתי.

א. לשון ה"חזון איש" — (אהלות ס' כ"ב, אות ל"ב) :
בפתחי תשובה ס' שס"ג סק"ה, בשם הנודע ביהודה והחתם סופר, באם יש חולה קמן — מותר לגוללו משום פקוח נפש, אבל אין חולה קמן אסור, ואין החילוק בין איתא קמן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר, דבזמן שמתריעין עלה (אף שאין בשעה זו חולה קמן) משום חולי מהלכת, הו"ל כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר. וכדאמר בעירובין מ"ה ובתענית כ"א: ומיהו בשעת שלום לא חשבינן ליה פקוח נפש, אע"ג דשכיח בזמן מן הזמנים שיצטרכו לזה, כמו שאין עושין כלי זיין בשבת בשעת שלום, דא"כ בטלות כל המצוות. אלא לא מקרי ספק פקוח נפש בדברים עתידין שבהוהו אין להם כל זכר, ובאמת אין אנו בקיאים בעתידות ופעמים שמה שחשבנום להצלה מתהפך לרועץ. (ההדגשה — שלי).
לשון התשובה מסתמכת על המשנה בתענית (דף י"ט ע"א): וכן עיר שיש בה דבר או מפולת — אותה העיר מתענה ומתרעת.

ב. נראה לי למעלה מכל ספק, שהתשובה מדברת על מגפה — אפילו אם היא רק מתקרבת — ולא על מחלה שכיחה. ובכיוון זה מצביעה כבר הלשון: דבר, חולי מהלכת. ומאחר שמתריעין עליה, הרי זאת הוכחה שהיא נמצאת לפנינו ("מצוי דבר"), ומסכנת אנשים הנמצאים "פה ועכשיו" לפנינו, את בני העיר, כמו שהמצור על עיר ספר מסכן את אנשי העיר.

עם כל רצוני הטוב לא אוכל לראות בתנאים הללו שינוי עקרוני לעומת פסקו של הגוב"י. גם הוא אינו מדבר על ה"חולה לפנינו" כאפשרות יחידה להיתר ניתוח המת, אלא דבריו מעידים על עמדתו, שהותר לנתח את המת "ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה...". נראה לי ברור, שגם במקרה של החזון"א היה הוא מסכים להיתרו. אם כן, מדוע ניצור חילוקי דיעות עקרוניים בין הפוסקים האלו, אשר מפיחם אנו חיים, ולמה למצוא קרע במקום שאפילו סדק אין שם.

אבל הפרופ' מאיר מביא כעד את הרב אריאלי שליט"א, שגם הוא משתמש במלים "שרחוקים נעשו קרובים". הבאתי בהרצאתי את דבריו, והוספתי שהוא משתמש בהם רק באופן מוגבל. פסק דינו מוכיח זאת כמאה עדים. הוא פוסק (2) : "ניתוח מת, כדי להציל חולה אחר מצוי, וקרוב הדבר שעל ידי הניתוח יינצל

— מותר". ברור, אפוא, שהחולה המסוכן לא יהיה באיון ארץ רחוקה. ליתר הבהרה מוסיף הרב את התנאי: "אם אפשר להודיע מיד על תוצאות הבדיקה להציל את החולה". בדבריו אלו רוצה הרב למנוע, שבעלי דמיון לא ישתמשו לרעה בסיסמא "רחוקים געשו קרובים", ולהרחיב את ההיתר לכל המחלות השכיחות. הרב מתיר אך ורק לטובת חולה שהוא מצוי. במקרה ותובא שאלה בענין מחלה שכיחה לפני רב פוסק, יהיה עליו לברר בכל מקרה ומקרה לפי הנתונים שלפניו. גם רב שיפסוק לפי הנוב"א והתזו"א ידרש לברר כל מקרה בירור אינדיבידואלי.

אני משוכנע, שאם יפנו במקרה מסויים לשלושה רבנים — אחד שהולך בעקבות הנוב"א, שני שפוסק לפי סגנונו של התזו"א, ועוד אחד שמסתמך על פסקו של הרב אריאלי — תהיינה התשובות דומות זו לזו כביצה אחת לשניה. כי סוף סוף הם תמימי דיעה להתיר את הניתוח רק אם האפשרות להציל על ידו את הנפש לא תהיה רחוקה ביותר. ואינני רואה כאן "מחמירים" או "מקילים" בדברי הפוסקים, כפי שהפרופ' מאיר מזכיר אותם. אני רוצה להגיד, שהוא אינו מכנה כ"מקילים" את אותם "המחמרים" הרוצים לשנות את ההלכה המקובלת, עפ"י סברות של דמיונם, שהן הן הקרקע שעליהן צמחה הסיסמא "רחוקים געשו קרובים" כהנחיה כוללת. בהרצאתי הבאתי את ההוכחה, שלפי המציאות הרפואית אין שחר לסיסמא הזאת.

הפרופ' מאיר רוצה להוכיח לעיני, כרופא ילדים, את חשיבות ניתוחי המתים, בהביאו דוגמא ממחלת סרטן הדם. תמיד נמצאים בבתי החולים שלנו כמה מקרים של המחלה, ויש לבקר את היעילות והסכנות של התרופות המתחדשות מדי יום ביומו. הפרופ' מאיר יודע כמאני, שערכם של התרופות החדשות אינו נקבע על פי קומץ הבדיקות הנעשות בארצנו, אלא על פי הבדיקות ההמוניות המבוצעות בבתי החולים בארצות הברית וכד', בחקירות בחיות ניסוי, על יד מטות של אלפי חולים ובמעבדות משוכללות. ורק על פי בקורת מדוייקת של כל הממצאים האלה מוציאים בתי החרושת והממשלות את הרשיון להשתמש בתרופות החדשות לטיפול בחולים. ובכן, מה יתנו ומה יוסיפו לנו הבדיקות המעטות, באופן יחסי, הנעשות בארצנו? ואם תאמר, אולי נמצא דוקא כאן כמה ממצאים חשובים. האם נוכל להציע לרבנים, שעפ"י הספק-ספיקא הזה ישנו את פסק הדין ואת תנאיו להתיר ניתוח מתי ישראל?

אבל נניח אפילו שבדיקות אלו דוקא בארץ תהיינה חשובות ביותר להצלת נפשות. וכך כותב פרופ' מאיר: "השפעתן (של התרופות החדשות) יש לבדוק רק בנתוחים לאחר המות". כידוע, נותן לנו התכשיר האנטומי רק את האפשרות לדון בעקסיפון על תהליכי החיים. לעומת זאת, יכולים רופאי מחלקות ילדים — בדרך כלל — לקבוע את ערכן ואת סכנתן כבר בחיים, ע"י בדיקות קליניות יום-יומיות או מעבדתיות, ע"י בדיקות דם שונות חוזרות ונשנות, ע"י ביאופסיות במח עצמות וכד'. ואם, במקרה יוצא מן הכלל, ימות אחד הילדים מסיבות בלתי ברורות, הרי אז נותנת לנו דוקא ההלכה המקובלת את האפשרות לנסות להציל את חיי שאר הילדים הנמצאים, לדברי פרופ' מאיר, בטיפולנו. במקרה זה

תהיה לפנינו דוגמא מאלפת בעיני, עד כמה ההלכה של "חולה לפנינו" עדיין בתוקפה. כאן — ללא ספק — המקום לשאול שאלת חכם, והרב ידון בכובד ראש בטענותיהם של הרופאים, ובהתחשב במציאות של תקופתנו ובעמדת המדע החדיש יחליט אם להתיר את גיתוח הילד המת.

מנסיובי אני, כמנהל במחלקת ילדים, לא אוכל אלא לאשר, שכך היא דרכם של רבני דורנו. כל פעם שהפניתי שאלותי להרב אריאלי נוכחתי לראות, שפסקי דינו, שהתחשבו במציאות ימינו, היו מבוססים כמקובל על תשובתו של הנוב"י.

צר לי מאד כאשר אני קורא בין השורות — במאמרים שונים — את המגמה להראות טעם לפגם בדברי הנוב"י, באמרם שהוא חי לפני כ-200 שנה. לי נראה, שדבריו העקרוניים עדיין חיים וקיימים.

גם דברי הרב קוק זצ"ל, שנאמרו בהוסד האוניברסיטה העברית, עדיין חיים וקיימים! הרב, בזמנו, היטיב להבין את הלך הרוח של הגויים, שלא השתנה מאז ועד קום המדינה ועד היום. הוא, אוהב ישראל גדול, רצה להציל את מתי ישראל עמנו, העם הקדוש, מאיזמל האנטומים. ולואי שרופאי ישראל ילמדו ממנו איך להבין ולפעול מתוך אהבת ישראל.

ספרות

- 1) גודע ביהודה, מהדו"ת, ר"י.
- 2) תורה שבעלפה, כרך ו', ירושלים, תשכ"ד, עמ' ג"ד. ועיין גם במאמרו ב"נועם", כרך ו', תשכ"ג, שהבאתיו במאמרי הנ"ל.

הערת העורך: ראה להלן עמ' 227 — 230 ובמקורות שצויינו שם.

הזהרות הרצויות לרופא :

ג. לא ירבה דברים ושיחה בטלה; ... ט. יודה טעותו אם טעה; י. יקבל תוכחה מגדול ממנו בשמחה וטוב לב; ... יד. יכין לו ספרים לעיין בהם חכמת הרפואה מעטים וטובים; ... ית. לא יגדיל חולי קל וקטן כאלו הוא גדול; יט. לא יקטין חולי גדול; ... כא. יקבל לרפא מעט חולים ולא יטעה ברבוי החולים; ... כג. הרופא לא יבוז שום דבר, כי מדבר קטן יקבל אות לידיעת הדבר; ... כט. לעולם ישתמש מהנסיון והטעם גם יחד; ... לג. יחשוב קושי וסכנת ענין הרפואה; ... לה. פעמים ישמח את החולה בדברים רכים וטובים; לו. ירפא החולי במהירות, במתיקות וזדאות בלי ספק; ... סב. ידע מהו החולי הראשון והמקרה נמשך ממנו; ... עה. הרופא ילמד ידיעת איברים וחלקי בגין הגוף.
(ספר אוצר החיים, מאת יעקב צהלון, 1630—1693)